

Gernikako arbola

Altunaren heriotzaren 150. urteurrenean

Fernando Garatea Alzola

Eskolapia XX. mendearen hasieran

Duela 50 urte ere, 1968an, urteurrenak ospatzen ibili ziren lekeitiarrak: dominikarren komentuarren 600. urteurrena, Altunaren heriotzaren mendeurrena... Eta horien kariaz, Eusebio Erkiagak, Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen EGAN aldizkarian, artikulua bat idatzi zuen "Gernikako Arbola ta Lekeitio" izenekoa.

Artikuluaren kontatzen du zelan Iparragirrek, Lekeitiora etorri zen batean, Beheko kale ertzean hartu zuela ostatu¹ eta Bittor Arroita ostataria berehala ezagutu, Iparragirre karlisten artean ezaguna baitzen, eta Bittor karlista sutua, gerran sarjentu izatera iritsitakoa. Nobe-

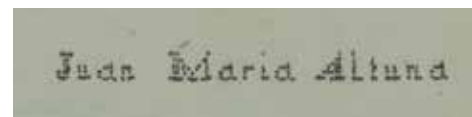
dadearen aurrean, ostatutik hurbil² bizartegia zeukan Marurirengana joan omen zen Bittor, errekadua ematera: "Txo, Popitto! Etorri adi bertatik geurera! Han jaukat eta Iparragirre, gitarra ta guzti!".

Solasaldi gozoan aritu ziren hirurak eta hizketaldiaren erdian, bertso batzuen berri eman zien Iparragirrek solaskideei: Gernikako Arbola goratuaz antolatua zeuzkala bertsoak, baina haientzat musikarik ezin asmatuta zebilela.

"Lekeition daukagu, ba, hori konpon dezakeen musikaria, Parisen ikasia..." atera zitzairen beste bie batera. "Zein, baina?", Iparragirrek. "Altuna", beste biek aho batez. Eta biharamunean Trinitade kaleko 7. zenbakira lagundu

¹ Sasoi batean Juan Arrizubieta barberia izan zuen lekuan, gero Soka Muturra taberna izango zena.

² Aralde liburu-denda dagoen lekuan

omen zioten Iparragirreri, Altunaren etxera. Altunak, etxean zeukan harmoniuma lagun, zortziko batekin josi omen zituen Iparragirreren bertsoak. Gustatu zitzaion doinua Iparragirreri eta egun batzuk eman zituen Altunaren etxean doinu berrira bertsoak egokitzen eta ostatuko lagunekin solastatzen.

Eusebio Erkiagak idatzitakoaren arabera, beraz, Trinitade kaleko lekeitiarrak izan ziren munduan lehenak Gernikako arbola entzuten. Hobe ez izan lekeitiarrak munduan lehenak XIX. mendeko euskal ereserkia aditzen!

Baina horrela izan ote zen?

Egiaztatzeko, teink egingo diegu artikuluan aipatzen dituen pertsonaiei.

Paristik etorritako artista

1828ko otsailaren 2an mutiko bat jaio zen Durangon, Tabiran. Biharamunean bataiatu zuten eta Juan Maria Blas izena jarri zioten. Jaio berri guztiek bezalaxe, lehen lau hilabeteak inguruko ezer ikusi ezinda eman zituen, baina lau hilabeteak igarota ere berdin antzean jarraitzen zuenez, ikusmen urrikoa zela ondorioztatu zuten etxekoek, ia itsua. Hori gutxi ez, eta hezurdura bigun eta ahulekoa ere bazen, eta, gainera, gaixokia.

Gurasoek, artisau ondraduak, laster ikusi zuten semeak ezingo zuela beraien lanbidean jardun; beraz, mutilaren etorkizunak kezkatuta, irtenbideak asmatzeari ekin zioten, baina ez zuten askorik asmatu behar izan, mutikoaren portaera behatzea aski baitzen horretarako: txiki-txikitatik, elizara joaten ziren bakoitzean, koruko eskailerak lau hankan igotzen omen zituen organoa entzutean.

Cuenca-ko katedralean kapera-maisu izandako Higinio Herrerarekin hasi zen musika ikasten, Durangon, baita pianoa jotzen ere, baina hain ikasten zuen azkar, ezen laster jarri

Gernikako arbola

J. M. Iparragirre

Ger - ni - ka - ko ar -
bo - la da be - dein - ka - tu - a eus - kal - du - nen ar - te - an
guz - tiz mai - ta - tu - a Ger - a. E - man ta za - bal za - zu
mun - du - an fru - tu - a, a - do - ra - tzen zai - tu - gu ar - bo - la san - tu - a
E - man ta za - bal za - zu mun - du - an fru - tu - a A - do - ra - tzen zai - tu - gu
ar - bo - la san - tu - a

baitzuen maisuak ikaslea parrokiako organo jole, eta gurasoei gomendatu Arrasatera eramateko aita Larramendirekin armonia ikastera. Larramendirekin hasi zen konpositore lanetan eta pianoa perfektu jotzen. Ikasketak amaituta Durangora itzuli zen eta umeen koro bat sortu zuen jaioterrian, zeinetan herriko ume guztiek nahi zuten sartu. Berak konposatutako musika sakroa kantatzen zuen koroak, baina halako sentimenduz, non ez baitzen kristaurik barrua samurtu barik elizatik ateratzen.

1849an, Durango txiki geratu zitzaion eta Madrilera joan zen Hilarion Eslava konpositore handiarekin ikasketak sakontzera. Kapitalera joateko Juan Mari izenari Altuna lehen abizena gehitu behar izan zion.

Jakin badakigu 1850etik 1853ra Madrilen egon zela, Jose Manterola-ren "Cancionero Vasco"-n Miguel Ostolaza jaunak hauxe dio: *Iradier konpositorearen etxean ezagutu nuen Altuna, eta lagun min egin ginen. Altunak meritutik beste zeukan apaltasunetik; behin, zera esan zidan, zortziko bat idatzi zuela eta zortzikoari Iparragirrek jarri ziola letra. Gernikako Arbolaz ari zen.*

Madrilen euskaldun asko zegoen garai hartan; gau batean, Montero kaleko San Luis kafetegia bete zuten euskaldun horiek, Iparr-

girrerentzako entzuteko. Iparragirrek zortziko berri bat kantatu zien, Altunak pianoz lagunduta: Gernikako Arbola. Txalo zaparrada ikaragarri batek eman zion amaiera kantaldiari, eta ikusleek behin eta berriz errepikarazi zieten kantua, buruz ikasi arte.

"Nik jakin badakit San Luis kafetegian baegoazala lekittarrak... harek entzu eben Gernikako Arbola inok baino arinago..."

Iparragirrek zabaldu zuen munduan barrena Gernikako Arbola, garaiko euskal ereserki bihurtuz. Eta kantu horrek betikotu zuen, gainera, Iparragirre. Baina musikaren egilea Altuna zenik ez zuen inork ere sekula santan entzun. Zergatik?

Jose Manterolak bere "Cancionero Vasco"-n iradokitzen duena izan daiteke arrazoia: Gernikako Arbola lehen aldiz Madrilen kantatu zuten gauean, euskaldun jendeak zortzikoari egin zion harrerak Iparragirre hazi egin zuela eta Altuna kikildu, ekar zitzaizkeen kontrako erreakzioen beldur. Eta, dirudienez, Altuna zuzen zebilen analisisan, zeren Iparragirre kartzelaratu, epaitua eta Euskal Herritik kanporatu izan baitzen Gernikako Arbolarekin herria sutzeagatik.

Hara hemen, Iparragirrerentzako kantu ezagun honetan horren aitortza:

Zibilak esan naute
biziro egoki
Tolosan biar dala
gauza erabaki
Zibilak esan naute
biziro egoki
Tolosan biar dala
gauza erabaki
giltzapian sartu naute
poliki poliki
negar egingo luke
nere amak baleki.
Jesus tribunalian
zutenian sartu
etzion Pilatosek
kulparik bilatu.
Jesus tribunalian
zutenian sartu
etzion Pilatosek
kulparik bilatu.
Neri ere arkitu ez arren
ez didate barkatu
zergatik ez dituzte
eskuak garbitu.
Neri ere arkitu ez arren
ez didate barkatu
zergatik ez dituzte
eskuak garbitu.
Kartzelatik aterata
fiskalen etxera
abisatu ziraten
juateko beriala
Kartzelatik aterata
fiskalen etxera
abisatu ziraten
juateko beriala
ez etortzeko geiago
probintzi onetara
orduan artu nuan
Santander aldera.
ez etortzeko geiago
probintzi onetara
orduan artu nuan
Santander aldera.

Altuna Hilarion Eslavarengana joan zela Madrileran esan dugu, ikasketak sakontzera. Eslavaren laguntzaz hasi zen Altuna goi mailako jendea ezagutzen eta aberaskumeei musika irakasten, eta, Madrilen egon zen bitartean, hori izan zen bere ogibidea: musika irakastea eta konposatzea, baina gehiago jakiteko minak Parisera eramango du 1854an. Eslavak errekomendazio-gutunak eman zizkion Pariseko musikari onenekin harremanetan jartzeko eta horrela sartuko da Pariseko goi mailako jendearen saloietan. Horietako batean ezagutu zituen Uribarren eta Agirrebengoa senar-emazteak.

Uribarrenek eta Agirrebengoak Lekeitioko San José³ eliza eraberritu zuten hemeretzigarren mendearan erdialdean, 1812an frantsesten aurkako gerran hondatuta geratu zena.⁴ Lekeitioren eta lekeitiarren alde beste azpiegitura lan asko ere eginak zituzten edota egiten ari ziren, baina Altunari Lekeitioko gonbitea egitea Konpainiako eliza eraberrituarekin dago lotuta; eliza horretarako erosia zuten harmoniuma⁵ jotzeko ekarri baitzuten Lekeitiara. Altunak pozik onartu zuen eskaintza, beste musikari batzuekin norgehiagoka ibiltzea ez zuelako gogoko; beraz, hemen daukagu 1856 inguruan Lekeition.

Zeregin artistikoetatik erretreta hartuta iritsi zen Lekeitioko atsedeenlekura, baina laster hasi zen lanean, koru handi bat sortuz Lekeition, musika obra ikaragarri zailak abesteko gai zena. Umeen lanari eta maisuaren behaketa-dohainari, pazientziari, bakoitzari ulertzeko berbeekin hitz egiteko abilitzadeari –euskaraz hitz egingo zien seguruenik– eta umeak estimulatzeko gaitasunari esker lortu zuen koruak arrakasta.

Tristeia, pentsalaria, urduria, sentiberatasun handikoa, apala, handigura gabea, bihozbera... zintzotasunaren eredu zen Altuna. Ume itxurako ia itsua maite zuten lekeitiarrek, etxekotzat zeukaten guztiak.

Altunaz diharduten idazki guztietan esaten da Uribarrenek Lekeitioko elizari organoa eta organista oparitu zizkiola: Cavallé-Coll or-

ganoa eta Altuna organista. Esaldi horrek zer iradokitzen du? Altuna Cavallé-Coll jotzera etorri zela Lekeitioko parrokiara, Uribarrenek gonbidatuta.

Gezur bi esaldi bakarrean

Lehena, Jose Jabier Uribarrenek egin ziola Altunari Lekeitioko gonbitea. Litekeena da, baina emazteak iradokita, emaztea baitzen arteaz zekiena. Jose Jabier Uribarren diruari kumeak eragiten zen artista, horregatik zen Pariseko bankurik boteretsuenaren jabea, baina musikaz, pinturaz, arteaz... zekiena Maria Jesus emaztea zen. Beraz, Altuna Lekeitiara ekartzeaz dihardugunean Maria Jesus Agirrebengoa ezin da aipatu barik utzi.

Bigarrena, Altuna Cavallé-Coll jotzera etorri zela Lekeitioko parrokiara. Hara! Lekeitioko parrokiak, garai hartan, hamazortzi abade zeuzkan eta horietako bat, Juan Jose Etxebarria, parrokiako organista. Zelan dakigun? Organistari udalak ordaintzen ziolako, organista udal langilea baitzen. Garai hartako udal langileak hauek ziren: medikua, zirujaua, idazkaria, diruzaina, maisua, udaltzaina, txistularia, atabalaria, organista, enterradorea eta guarda. Eta artxiboan gordeta dauden ordainagiritan egiaztatu ahal izan dugu organistaren soldata, 1854tik 1863ra, Juan Jose Etxebarriak jaso zuela. Gero, 1863ko 2. hiruhilabetekoan Joakin Mª Velasco-k hartu zuen organista postua eta Juan Jose Etxebarriak organista-jubilatuari zegoen soldatu kobratu zuen udaletik, 1867an hil zen arte.

Marcos Luis Portero Organista	1100
Celestina Berana	1100
Juan Jose Etxebarria Organista	110
Juan Maria de Altuna	666 22
Namon de Trisla Tamborero	422 22
Jose Celestiano Abalero	183 11

Are, ona zegoen Altuna apal, zintzo, urduria Juan Jose Etxebarriari lanpostua kentzeko. 1835ean, lehen karlistaldian, Lekeitioko liberalen menpe zegoela –udaletxe liberala eta mila soldadu liberalako gudarostea hiribilduan–, Juan Jose Etxebarriak sekulakoak esan omen zituen pulpitutik liberalen aurka eta Lekeitioko go-

bernadore militarrek herritik kanpora egotzi zuten. 1839an itzuli zen, gerra amaituta, Ondarroatik. Postua kentzeko moduan organista titularrari... Altunak ziur jotzen zuela Cavallé-Coll organista titularrak baino mila aldiz hobeto, baina dilistak jokoan daudenean... kontuz!

Altuna, esan bezala, ez zen parrokiako organoa jotzera etorri Lekeitiara, baizik eta konpainiako harmoniuma. Zeregin horregatik ordainduko zioten Uribarren-Agirrebengoa senar-emazteek soldata.

1961ean, udalak, udalerriko musika irakastele izendatu zuen Altuna, urteko 2000 errealeko soldatarekin. Eta ordutik aurrera, udal langileen zerrendan lanpostu berri bat agertzen da: kapera-maisu. Eta Altuna izan zen kapera-maisu 1868an bularrekoak jota hil zen arte.

Juan E. Delmas

Altunak ez zuen inoiz euskal ereserkiaren (Gernikako Arbola) egiletza aldarrikatu, baina bera hilda gero ere polemikak jarraitu zuen, Altunarena ote zen musika ala Iparragirrena. Polemikan parte hartu zuenetako bat Juan Eustakio Delmas jauna izan zen, “Irrurac bat” egunkari foruzale liberalaren sortzailea, zeinak “Diccionario Biográfico de Claros Varones de Vizcaya” liburuan, hauxe dioen:

“Bere zortzikoak hain ziren samur, eder eta bereziak, ezen eskuetatik kentzen baitzizkioten; eta hor dabilta galduta munduan zehar, norenak direnik barik, Gernikako Arbola ibili izan den moduan. Iparragirrek Europan eta Amerikan zabalduak Gerni-

kako Arbola 1853an idatzi zuen Altunak, bere ahotik entzun nion hori esaten, geurean –Bilbora etortzen zenetan geurean geratzen zen–, eta zortzikoaren eskuizkribua oparitu zidan, 1874an nire liburutegiarekin eta Campo Volantin-en neukan etxearekin batera erre zena”.

³ Konpainiako eliza” izenarekin ezagunagoa, Jesus-en Konpainiako jesuitena izan baitzen 1867an Karlos III.ak Espainiatik kanporatu zituen arte. Hortik izena.

⁴ Gerra horretaz gehiago jakiteko, irakurri 2014ko KURIKEN NAPOLEONEN GERRA LEKEITION izeneko artikulua.

⁵ Harmonium horrek 1855ean Pariseko erakusketa batean lehen saria jaso zuen eta gaur egun beheko elizan dago ikusgai.

ALTUNA JUAN MARIA BLAS, compositor, músico y organista en Devango en 1828 y músico en Segorbe en 1833. Sus padres modestos artesanos que si bien intentaron una carrera científica, como se veía muy endeble, a conocer grandes aficiones a la música, aprovecharon larga estancia en Devango del maestro de capilla de la Catedral de Alcazar D. Hipólito Herrera, para que le enseñase los procedimientos de ella. Pronto conoció este profesor que, por sus mejores disposiciones, y por el consejo de los señores Lavanderos que habitaban en el lugar y que era de fama excelente contrapuntista para que lo instruyese, lo que lo tanto acertó y épito que al cabo de dos años formó un discípulo a un punto, el cual, regresando a su pueblo provisto de conocimientos de contrapunto y composición, escribió motetes, misas, sonatas y cantos religiosos del mejor corte y gusto, donó a Madrid, en 1849 para perfeccionarse en el estudio con el celebre maestro Estava y presentarle sus composiciones

sobre el final del arte segundo de Perituros, del mismo acto de Suecica y cuarteto de Trigolito; el rondo final de Sonambula, el belisimísimo canto variado del Spinto gentile de Favorita, y otras muchas piezas de su composición, rayaban a la altura de las más celebradas de los grandes maestros. Y su digitación y ejecución eran además tan prodezas que, sobresalía como correctísimo intérprete de la música de Prudent, que fue su maestro en París, de la de Fraberg, Litz, Chopin y Schuloff, Gottschalk, Lacini y Blasini entre los modernos, y de la de Haydn, Weber, Beethoven y Mendelssohn entre los antiguos.

Sus Sorteios eran tan bellos, tiernos y característicos de los arrancaban de las manos y a un ^{to} domo de dispre y atribuidos a autores diferentes, del mismo modo como una el populuarísimo himno Guernikako arbola, que compuso en 1853, equivocadamente atribuido a Yparaguirre, por que

Altunak jotzen zuen harmoniuma

Altunaren hilobia Lekeitioko kanposantuan

Bittor Arroitaren erretratu

Bittor Arroita

Eusebio Erkiagak EGANerako artikulua idatzi zuenean, 1968an, ez zuen Internet kontsultatzerik izan, baina nik bai, eta Google-n Bittor Arroita idatzita, hainbat sarrera pantailaratu zaizkit. Bat aukeratu dut, Bittor Arroitari egindako elkarrizketaren berri ematen duena.

1937ko maiatzaren 15ean Fotos aldizkari-ko kazetari batek elkarrizketatu zuen 2. karlistaldian partida-buru izandako 81 urteko Bittor Arroita, Lekeitio, eta aldizkariaren 11. zenbakian argitaratu zen elkarrizketa.

Orduko ala oraingo gerra,⁶ zein iruditzen zaizu gogorragoa?

Oraingoa, zalantzarik gabe. Aeroplanoen metrailari etzanda eusteak ordu betez, infernuan egotea baino txarragoa izan behar du. Eta lubakietako bizimodua? Egunak ematea geldirik, ura belaunetaraino? Nik ez dut nahi horrelako gerrarik. Gurea politagoa izan zen.

Karlistaldian, zein borrokatan hartu zuen parte?

Zeinetan ez! Bilboko setioan ere izan nintzen, mila zortziehun eta hirurogeita hamahiruan.

Herrenka egiten du Bittorrek, orduan kazetariak galdetzen dio ea gerrako zauriren baten ondorio den herentasuna.

Ezetz, baina baduela zerikusirik gerrarekin.

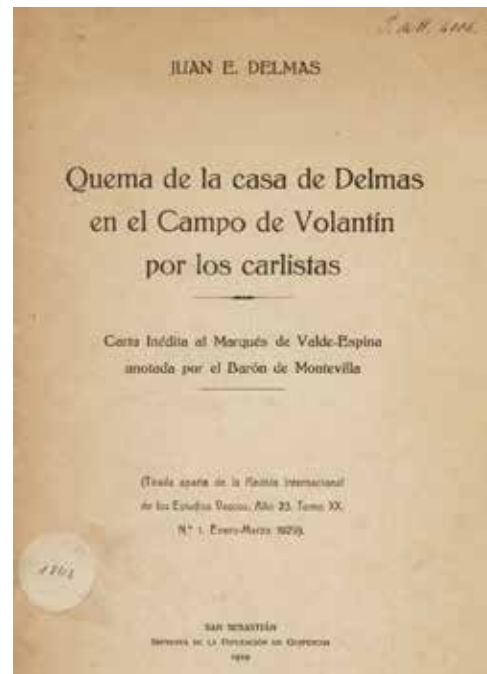
Hara! Neu izan nintzen Delmas-en etxea hartu zutenetako bat Campo Volantin-ean, Bilboko setioan. **Gainera, neuk eman nion su etxeari.** Orain inor ez da gogoratzen sute hartaz, baina garai hartan entzutetsua izan zen.

Txurdinagan, setioa amaituta, beste etxe bat hartu zuen gure partidak. Ni partidako sarjentua nintzen. Hartutako etxean, Valentzia erregimentuko 25 soldadu eta euren teniente atxilotu genituen. Etxetik ateratzeko, zulo bat egin genien horman, eta banan-banan atera. Atxilotuen artean bi euskaldun zeuden: boluntarioak. Deskuidu batean, boluntarioak tiroka hasi zitzaizkigun eta ia hil egin gintuzten. Orduan, nire gizonak, amorratuta, hantxe bertan guztiak fusilatzea eskatu zidaten, baina ez nien utzi, denak ez zirelako errudun. Une horretan, atxilotutako tenienteak eskua eman zidan, esanez:

Gizalegekoa zara eta eskuzabala... Eskertzen dizut keinua. Ni Francisco Amayas Diaz naiz, Madrilen ezaguna den familia batekoa... Egunen batean ezertarako behar banauzu, badakizu non joatea. Are! Orain aurkako bandoetan gauden arren, gerra amaitzean lagunak izatea nahi nuke...

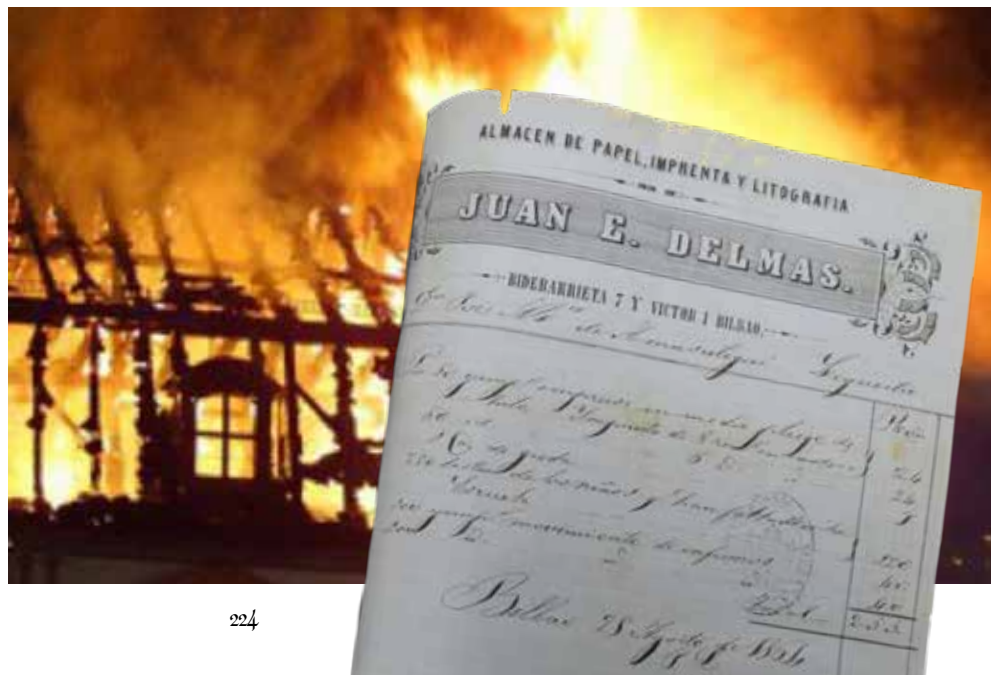
18 urte zeuzkan teniente liberalak... 19, nik.

Galdakaora eraman genituen liberalak, preso. Valdespina markesaren koartelera. Boluntario biei heriotza zigorra ezarri zitzaizen eta hauek hiltzeko berrogei makila zorrotz biltzeko eskatu zidan nagusiak. Heriotza krudela izango zutela iruditu zitzaidan, baina Zornotzako plazan hiltzera zihoazela

indultua jaso zuten eta handik urte betera, besteekin batera, preso karlistengatik trukatutuzten, trukatuaren artean zegoen Amayas teniente ere.

Gerra galduta etxeratu nintzen, ezkondu eta 37 urtez ez nuen ezer jakin Amayas hartaz. Baina zelán diren gauzak! Gerra amaieran partidako fusilak entregatu beharrean, kobazulo batean gorde nituen eta lantzean-lantzean joaten nintzen kobazulora fusilak koipeztatzen, hurrengo altxaldirako prest

⁶ Gerra karlista ala gerra zibila?

egon zitezten. Bisitaldi batean, jausi egin nintzen 7 metro sakon zen zulora eta hanka apurtu. Eskerrak habiaren berri zekien lagun bat neukan, hark atera ninduen eta etxera eraman. Egunak egin nituen heriotzarekin borrokan. Ortuan, arbolatik jausita hautsi nuela hanka zabaldu genuen herrian, baina ez zuen inork sinetsi eta armak aurkitu zituzten. Agur ni! Laster fusilatuko ninduten...

Baina harrigarriki ez ninduen inork moles-tatu. Are, gertaeraz hitz egin zuten egunkarier-tan ez zen nire izenik agertu... Misterioa!

Misterioari orriak kentzen hasi nintzaio-nean jakin nuen Txurdinagan preso hartu ge-nuen Amayas tenientea guardia zibilen zuzen-dari orokor izatera iritsia zela...

Herrenka kalera irteten hasita nengoen jakin nuenean guardia zibilen zuzendari oro-korra Lekeitiora etorri zela, bidaia ofizialean. Beitian hartu zuen ostatu. Eta eliza ondoan agurtu nuen, eskerrak ematera hurbildu nin-tzaionean.

"Ez zaitut ikusi orduntxetik" esan zidan zu-zendari orokorrak, "baina ez nuen hil nahi zu besarkatu barik".

Eta eliza inguruan zebiltzan lekeitiarren harridurarako guardia zibilen zuzendari oro-korrak fusilatzea zen Bittor Arroita besar-katu zuen.

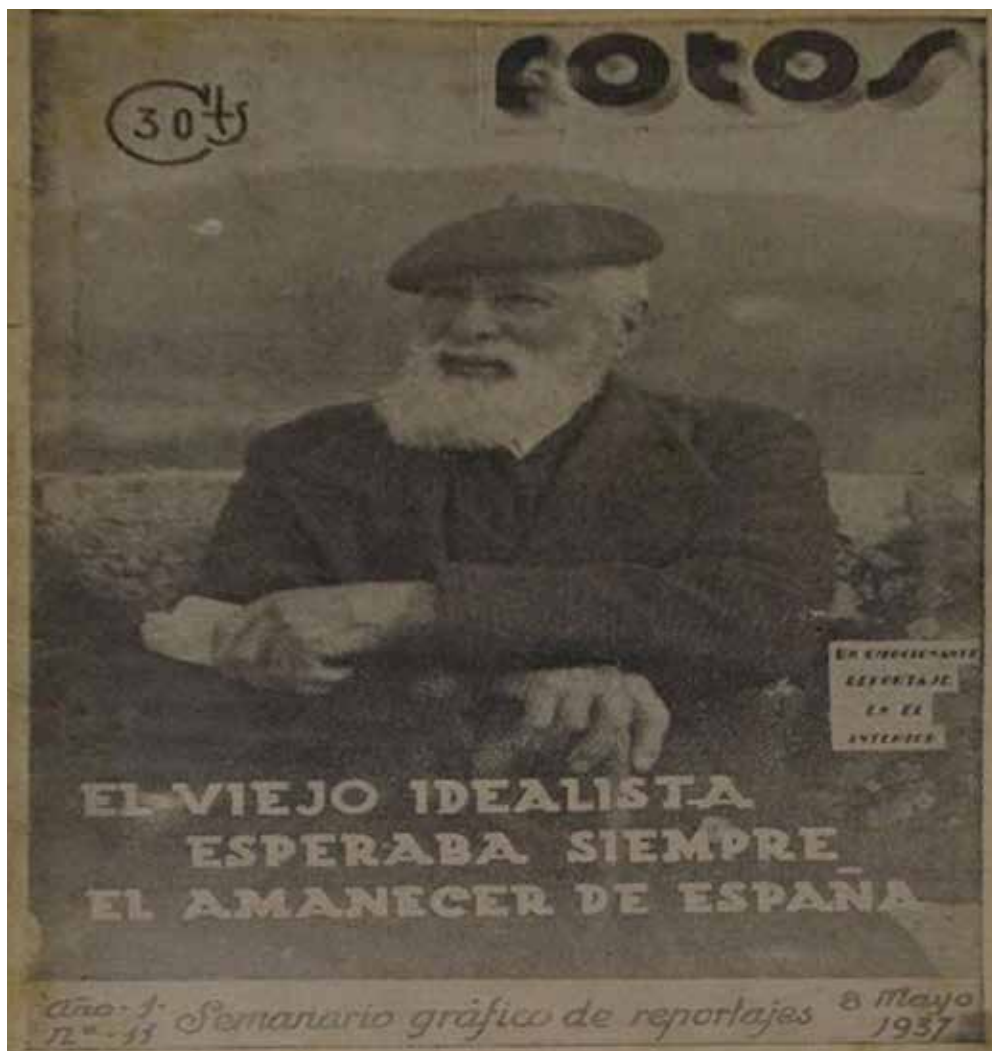
Kenketak egiten

1937ko elkarrizketan 81 urte bazeuzkan Bit-tor Arroitak, 1856an jaio zen, eta ordurako Gernikako Arbola foruzale guztiek kantatzen zuten; beraz, tamalez, Eusebio Erkiagak EGA-Nen idatzitakoa, polita den arren, ez da zuze-na. Halandabe, zelako punteria Eusebio Erki-a-garena, Gernikako Arbola eta Bittor Arroita lotu baitzituen bere artikuluan. Eta egon dau-de lotuta, baina ez Eusebiok dioen moduan, baizik eta Bittor Arroita izan zelako Delmas-en etxeari su eman ziona Campo Volantin-ean, 1874an; eta, etxearekin batera, liburutegian gordeta zeukan Gernikako Arbolaren jatorriz-ko partitura erre zuena.

Bitartean, 150 urte daramatza Juan Mari Altunak Lekeitioko kanposantuan, boteretsuen artean ehortzita, heriotzak xumeak eta botere-tsuak denak berdintzen dituela iradokitzen.

Daniel Ecurza, Victor Arroita eta Adrian Celaya Abadien moilan, 1937

"Fotos" aldizkaria, 11. zenbakia. 1937ko maiatza